

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

VOL.3 № 3

2026

INGLIZ TILSHUNOSLIGIDA KINOYANING O'RGANILISHI

Latipov Bobur Baxromovich
Qarshi davlat universiteti, o'qituvchi

Annotatsiya

Maqola ingliz tilshunosligida kinoyaning o'rganilish tarixi, asosiy nazariy yondashuvlari va zamonaviy tadqiqot yo'nalishlarini tahlil qiladi. Maqolada verbal kinoyaning semantik-pragmatik interfeysdagi o'rni, paralingvistik vositalar, kontekstual omillar va talqin jarayonidagi noaniqliklar muhokama qilinadi. Maqola ingliz tilshunosligidagi kinoya tadqiqotlarining dolzarbligini ta'kidlab, keyingi pragmalingvistik va korpus lingvistikasi yo'nalishlariga yo'naltirilgan xulosalar beradi.

Kalit so'zlar: verbal kinoya, pragmatika, Grice pragmatikasi, paralingvistik vositalar, korpus lingvistikasi, kognitiv lingvistika.

ИЗУЧЕНИЕ ИРОНИИ В АНГЛИЙСКОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Латипов Бобур Бахромович
Каршинский государственный университет, преподаватель

Аннотация

В статье анализируется история изучения иронии в английской лингвистике, основные теоретические подходы и современные направления исследований. В статье обсуждается роль вербальной иронии в семантико-прагматическом интерфейсе, паралингвистических средствах, контекстных факторах и неточностях в процессе интерпретации. В статье подчеркивается актуальность исследований сарказма в английской лингвистике и даются выводы, ориентированные на более поздние области прагмалингвистики и корпусной лингвистики.

Ключевые слова: вербальная ирония, прагматика, прагматика Грайса, паралингвистические инструменты, корпусная лингвистика, когнитивная лингвистика.

THE STUDY OF IRONY IN ENGLISH LINGUISTICS

Latipov Bobur Bakhramovich
Karshi State University, Lecturer

Abstract

The article analyzes the history of the study of irony in English linguistics, the main theoretical approaches and current research areas. The article discusses the role of verbal irony in the semantic-pragmatic interface, paralinguistic means, contextual factors and inaccuracies in the interpretation process. The article emphasizes the relevance of sarcasm studies in English linguistics and provides conclusions focused on the later areas of pragmalinguistics and corpus linguistics.

Keywords: verbal irony, pragmatics, Grice pragmatics, paralinguistic tools, corpus linguistics, and cognitive linguistics.

Kinoyaning nutqiy madaniyatni shakllantirish, muloqot jarayonini ta'sirli va samarali qilishdagi o'rni bu hodisa bo'yicha ilmiy izlanishlarning jadallashuviga muhim turtki bo'ldi. Kinoyani tilshunoslikdagi boshqa hodisalar (masalan, metafora, metonimiya va boshqa ko'chma

ma'nolar) bilan bog'liq holda o'rganish antroposentrik tilshunoslikning rivojlanishi natijasida keng tarqaldi. Ushbu yondashuv insonning til va muloqotdagi markaziy o'rnini ta'kidlab, nutqiy jarayonlarni kognitiv va pragmatik nuqtai nazardan tahlil qilishga imkon berdi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Relevantlik tamoyili muloqotda ikki shaklda namoyon bo'ladi: Kognitiv tamoyil va kommunikativ tamoyil[1]. Bu tamoyillar nutqiy muloqotni kodlash-dekodlash modelidan farqli ravishda inferensial (xulosa chiqarishga asoslangan) jarayon sifatida tushuntiradi. Relevantlik kinoya bilan chambarchas bog'liq: kinoyaviy ifoda shaklan nutqiy vaziyatga mos kelmaydigan (yoki to'g'ridan-to'g'ri mos kelmaydigan) javob berish orqali hosil bo'ladi. Kinoyada gapiruvchi o'zining haqiqiy intensiyasini (odatda salbiy baho yoki tanqidiy munosabatni) yashirincha, ijobiy yoki neytral ko'rinishdagi leksik birliklar orqali ifodalaydi. Bu esa o'quvchi/tomoshabinni qo'shimcha inferensial jarayonga jalb qiladi: denotativ ma'noni rad etish, haqiqiy niyatni rekonstruksiya qilish va gapiruvchining dissotsiativ (rad etuvchi, masxara qiluvchi yoki skeptik) munosabatini aniqlash. Asarning to'rtinchi bobida (xususan, "Echoic utterances and irony" bo'limida) kinoya echoic (aks-sado beruvchi) ifoda sifatida tahlil qilinadi. Kinoyaviy gapiruvchi boshqa shaxs, guruh yoki umumiy kutishga tegishli fikr yoki normani (yoki unga o'xshash mazmunli fikrni) aks ettirib, unga nisbatan tanqidiy yoki masxara munosabatini bildiradi. Bu yondashuv klassik ritorikaga (kinoya = teskari ma'no) va Grice tamoyillariga (kinoya = maksimal haqiqatlik qoidasining ochiq buzilishi) qarshi chiqib, kinoyani maxsus mexanizm emas, balki tilning interpretativ (talqin qiluvchi) qo'llanilishining maxsus turi – echoic use sifatida ko'rsatadi. Mualliflarning ta'kidlashicha, inson olamni faqat o'z maqsadlari va ehtiyojlari doirasida anglaydi; muloqotda esa suhbatdoshning e'tiborini jalb qilish uchun optimal relevant javob berish zarur. Biroq muloqot qat'iy reja asosida emas, balki dinamik, kontekstga bog'liq jarayon bo'lib, ruhiy holat, kayfiyat va vaziyat ta'sirida "shaklan mos bo'lmagan" javoblar (shu jumladan kinoyaviy ko'chimlar) paydo bo'ladi. Ushbu asar antroposentrik tilshunoslikning muhim yutug'i bo'lib, kinoyaning leksik birliklarning konnotativ ma'nolarini o'zgartirish mexanizmini pragmalingsvistik va psixolingsvistik tadqiqotlar uchun yangi asos yaratdi[1]. Kinoya nafaqat stilistik vosita, balki muloqotning samaradorligini oshiruvchi, nutqiy madaniyatni saqlovchi va insonning kognitiv jarayonlarini aks ettiruvchi murakkab pragmatik hodisa sifatida talqin qilinadi. Tadqiqotchilarning mazkur maqolasida verbal kinoyaning (so'zli kinoya) nutqiy muloqotdagi o'ziga xos xususiyatlari atroflicha yoritilgan. Mualliflarning ta'kidlashicha, kinoya so'zlovchi tomonidan ishlatilgan leksik birliklarning yuzaki (to'g'ridan-to'g'ri) ma'nosidan tubdan farqli ravishda yashirin, ko'pincha salbiy baho yoki tanqidiy ma'noni ifodalash niyatiga asoslanadi. Bunday holda tinglovchidan leksemalarning kontekstga bog'liq ma'nolarini to'g'ri anglash hamda so'zlovchining yashirin niyatini aniqlash talab etiladi. Maqolada kinoya oddiy hazil (yumordan) farqli o'laroq, ancha nozik, kontekstga kuchli bog'langan va murakkabroq shaklda namoyon bo'lishi ta'kidlanadi. D.Sperber hamda D.Uilsonning relevansiya nazariyasi (relevance theory) doirasidagi yondashuviga asoslanib, mualliflar kinoyaning muvaffaqiyatli talqin qilinishi uchun tinglovchining kognitiv jarayonlari va umumiy dunyo bilimi (orttirilgan bilimlari) hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadilar[2].

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). D.Sperber hamda D.Uilson kinoyani "echoic mention" (o'zbekcha ilmiy adabiyotda ko'pincha "aks-sado sifatida eslatish", "echo sifatida tilga olish" yoki "aks etuvchi eslatma" deb ataladi) deb ta'riflaydilar. Bu yerda so'zlovchi boshqa shaxsga (yoki o'ziga avvalgi holatda) nisbat beriladigan biror fikr, gap yoki qarashni masxara yoki tanqid qilish maqsadida aks ettirib (echo qilib) ishlatadi va shu orqali ironik effekt hosil qiladi. Natijada, ijobiy ma'no ifodalovchi leksik birliklar (masalan, maqtov so'zlari) aslida salbiy, zid ma'noni bildirish uchun qo'llaniladi va bu jarayon nutqda "aks-sado" (echo) mexanizmi orqali amalga oshiriladi.

Maqolada ushbu mexanizm adabiy asarlar hamda kundalik nutq misollari asosida tahlil

qilinadi. Umuman olganda, ishda kinoyaning kognitiv-psixologik va kommunikativ-pragmatik tabiati ochib beriladi, uning til tizimi va insoniy tafakkurdagi o'rnini ilmiy nuqtai nazardan izohlanadi.

Verbal kinoyaning pragmatik maqsadlarda qo'llanilishi masalasi R.L.Braunning tadqiqotlarida maxsus o'rganilgan[3]. Ushbu muallifning asosiy ishida verbal kinoya nutqiy akt sifatida talqin qilishdagi muammolar atroflicha ko'rib chiqilgan. Braun kinoyani sof til (leksik-semantik) hodisasi emas, balki pragmatik nuqtai nazardan tushuntiriladigan kommunikativ jarayon sifatida qaragan. Uning ta'kidlashicha, kinoyaning mohiyati faqat nutqiy kontekst va so'zlovchining niyati (intensiyasi) orqali to'liq ochiladi. Maqolada kinoya va sarkazm o'rtasidagi yaqin munosabat, shuningdek, ularning ko'pincha bir-birining o'rnida ishlatilishi muhokama qilinadi. Xususan, ijobiy shakldagi kinoyaning (positive irony) nisbatan kam uchraydiganligi va uni dekodlashdagi qiyinchiliklar alohida ta'kidlanadi. Bunday talqinda tinglovchining xalq muloqot madaniyati, ijtimoiy normalar va pragmatik bilimlari muhim rol o'ynaydi. Braun kinoyani faqat semantik darajada emas, balki pragmatik vositalar (kontekst, niyat, nutqiy aktning illokutsion kuchi va perlokutsion effekti) orqali tushunish zarurligini asoslab beradi. Muallif kinoyaviy ifodalarni talqin qilishdagi noaniqliklar, tinglovchining faol ishtiroki va pragmatik talqin jarayonidagi rolini batafsil tahlil qiladi. Umuman olganda, ish verbal kinoyaning kommunikativ funksiyalari va ijtimoiy oqibatlarini pragmatika fanining doirasida yoritadi. Ushbu tadqiqot keyingi ishlar uchun muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi, chunki kinoya mohiyatini to'liq ochib berishda pragmatik jihatlarni hisobga olmaslik uning haqiqiy tabiatini tushunishga to'sqinlik qiladi. Zero, leksik birliklarning nutqiy vaziyatga qarab turli (ko'pincha zid) ma'nolarda ishlatilishi pragmalingsvistik tahlilni talab etadi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Verbal kinoyaning nutqiy amalga oshirilishida paralingvistik (nolisoniy) vositalarning faol ishtiroki, shuningdek, leksik birliklarning yangi (kontekstga bog'liq, ko'pincha zid) ma'no kasb etishi pragmalingsvistikaning asosiy tadqiqot ob'ektlaridan biri hisoblanadi. Kinoyaviy ifodalar odatdagi (to'g'ridan-to'g'ri) ma'noli birliklarga nisbatan maxsus intonatsiya (ohang), prosodik belgilarga ega bo'lib talaffuz qilinishi, yozma shaklda esa qo'shtirnoq, kursiv yoki boshqa vositalar orqali ajratilishi bu hodisaning pragmatik tabiati haqidagi fikrni yanada mustahkamlaydi. Shu bois, kinoyani sof lingvistik (semantik yoki sintaktik) hodisa sifatida izolyatsiya qilib tahlil qilish samarali natija bermaydi. Bu xulosani o'zbek tilshunosligidagi pragmalingsvistik yo'nalishdagi milliy tadqiqotlar natijalari ham tasdiqlaydi. Pragmatik omillar (nutqiy vaziyat, so'zlovchi niyati, tinglovchi fon bilimi, ijtimoiy-kontekstual kutishlar) kinoyaning nutqiy jarayonda o'zining to'liq kommunikativ funksiyasini bajarishiga imkon beradi.

Ushbu masalada R.L.Braunning 1980-yillardagi tadqiqotlari, xususan, verbal kinoyaning pragmatikasi bo'yicha ishi keyingi davrlarda shu yo'nalishda olib borilgan ko'plab ishlar uchun muhim ilmiy asos va manba vazifasini o'tadi. Uning yondashuvi kinoyani pragmatik jarayon sifatida talqin qilish zarurligini isbotlab, so'nggi tadqiqotlar uchun mustahkam nazariy zamin yaratgan.

Kinoyaning siyosiy kontekstdagi o'ziga xos qirralari L.Xatchonning fundamental tadqiqotlarida chuqur o'rganilgan. Muallifning "Irony's Edge: The Theory and Politics of Irony" (1994/1995) nomli asarida kinoya adabiyot, san'at va jamiyatdagi murakkab hodisalar qatorida, xususan, siyosiy kontekstda ham maxsus kommunikativ va ijtimoiy funksiyalarni bajarishi asoslab beriladi[4]. Ushbu monografiyada kinoyaga oid mavjud barcha asosiy nazariyalar tahlil qilinib, ularga tanqidiy yondashuv bildiriladi va natijada kinoyaning eng keng qamrovli, izchil va tanqidiy nazariyasi taklif etiladi. Muallif kinoyaning turli shakllari, mexanizmlari va ta'sirlarini batafsil o'rganib, bu hodisaning birinchi marta sistemali va chuqur tahlilini beradi. Tadqiqotda siyosiy nutqning diplomatik me'yorlar doirasida amalga oshirilishi zarurligi ta'kidlanar ekan, ba'zi holatlarda muxolifat yoki siyosiy raqiblarni tanqid qilish zarurati yuzaga

kelganda kinoyadan foydalanishning yuqori samaradorligi ko'rsatiladi. Boshqacha qilib aytganda, kinoya ochiq va qo'pol tanqid qilish mumkin bo'lmagan vaziyatlarda nihoyatda muhim va samarali vosita sifatida e'tirof etiladi. Asarda kinoyaning siyosiy oqibatlari, u qanday ijtimoiy-siyosiy sharoitlarda paydo bo'lishi va ta'sir etishi muhokama qilinadi. Xatchon kinoyani postmodernizm, feminizm va postkolonializm kabi nazariy yo'nalishlarda siyosiy qurol sifatida ko'rib chiqib, uning siyosiy kontekstdagi rolini konkret misollar asosida tahlil qiladi. Kitob kinoyaning semiotik (belgilar tizimi), diskursiv (nutqiy) va affektiv (hissiy-emotsional) o'lchamlarini o'rganib, talqin jarayonidagi noaniqlik va talqin erkinligini ta'kidlaydi.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Umuman olganda, asar kinoyani nafaqat nazariy hodisa, balki kuchli siyosiy va ijtimoiy qudrat sifatida taqdim etadi hamda adabiyotshunoslik, madaniyatshunoslik va siyosiy kommunikatsiya tadqiqotlari uchun muhim ilmiy manba bo'lib xizmat qiladi. Zamonaviy siyosiy nutqda kinoyadan keng foydalanilayotgani Xatchon tadqiqotlarining dolzarbligini tasdiqlaydi. Bunday ishlar dunyo siyosatini chuqurroq anglash, siyosatchilar va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni me'yorlashtirish, siyosatchilarning saylovchilar oldidagi mas'uliyatini oshirish masalalarida muhim yechimlar taklif etadi. Siyosatchilar ham jamiyatdan tanlab olingan shaxslar bo'lgani uchun ularning tilning milliy va madaniy xususiyatlaridan, shu jumladan kinoyaning ma'lum turlaridan foydalanishi tabiiy va oqlanadigan holat sifatida qaralishi lozim. Siyosiy nutqning o'ziga xos xususiyatlari hisobga olinsa, kinoyaning ochiq qo'llanilishi mumkin bo'lgan ifoda birliklarini almashtirishi orqali bunday muloqot an'anaviy kommunikatsiyaga nisbatan yuqori samaradorlikka ega bo'lishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Sperber D., Wilson D. *Relevance: Communication and Cognition*. – Oxford: Wiley-Blackwell, 1996. – 338 p.
2. Wilson D., Sperber S. On Verbal Irony // D.Wilson, S.Sperber // *Irony in Language and Thought. A Cognitive Science Reader*. Ed. by H.L.Colston and R.W.Gibbs. – New York, London: Lawrence Erlbaum Associates. 2007. – P.35-56.
3. Brown R.L. The pragmatics of Verbal Irony // *Language Use and the uses of Language*. – Washington 1980. – P.111-127.
4. Hutcheon L. *Irony's Edge. The Theory and Politics of Irony*. – New York: Routledge, 2005. – 248 p.